

*Борова Валентина Євгенівна
к. пед. н., доцент кафедри
початкової та дошкільної освіти,
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім.
акад. С. Дем'янчука»*

ПОНЯТТЯ «ФОНЕМАТИЧНОГО СЛУХУ» В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ЙОГО РОЗВИТКУ

У сучасних умовах реформування освіти в Україні важливе значення надається навчанню української мови, адже саме вона є основним засобом як пізнання довкілля дитиною, так і самопізнання. Важливо, щоб дошкільник повноцінно використовував власне мовлення для особистісного становлення. Окреслене можливе за умови відповідності розвитку мовлення дитини віковим показникам. Науковці, практичні працівники закладів дошкільної освіти останні десять років стверджують про те, що кількість дітей з вадами звукової культури мовлення з кожним роком зростає, що негативно позначається на мовленні дітей дошкільного віку в цілому. Тому важливо, щоб вихователь закладу дошкільної освіти володів методикою педагогічної діагностики недоліків мовлення дитини. Одним із компонентів звукової культури мовлення дитини є фонематичний слух. Розуміння сутності поняття «фонематичного слуху» є підґрунтям вчасного виявлення його недоліків та їх педагогічного коригування.

У педагогічній, психологічній, методичній літературі рівноправно вживаються терміни «фонематичний слух», «фонематичне сприймання» «мовленнєвий слух», що використовуються як близькі або тотожні за значенням.

Учені (О. Гвоздев, М. Жинкін, С. Рубінштейн, М. Швачкін) мовленнєвий слух вивчали як сприймальну функцію і здатність чути окремі звуки у словах. Аналогічної думки дотримувався і В. Бельтюков. Він стверджував, що діти, навіть раннього віку, розрізняють усі звуки мовлення. Диференціація звуків малюком здійснюється на підґрунті засвоєння їх акустичних ознак. Звуки сприймаються як звукові сигнали і класифікуються за допомогою слухового аналізатора. В. Бельтюков доводив, що сприймання мовлення відбувається на основі засвоєння акустичних ознак звуків. Вони сприймаються як слухові сигнали і диференціюються у слуховому аналізаторі. Розпізнання сигналів ускладнюється від звуків до морфем, слова, речення, таким чином фізичні одиниці перетворюються у семантичні.

Б. Ананьєв виділяв дві форми мовленнєвого слуху: абсолютну і форму розрізняльну слухової чутливості. Вчений переконаний, що цей феномен є підґрунтям для засвоєння дитиною зв'язного мовлення.

Є. Хомська впевнена в тому, що мовленнєвий слух є головною афектною ланкою мовленнєвої системи. Мовленнєвий і не мовленнєвий

слух є двома самостійними формами роботи слухової системи. Вчена стверджувала, що мовленнєвий слух формується в певному мовленнєвому середовищі, за його законами. «Мовленнєвий слух – це фонематичний слух, т. т. здатність до аналізу і синтезу мовленнєвих звуків, до розрізнення фонем даного мовлення» [5, с. 144].

С. Іванова трактувала мовленнєвий слух як спеціальну психологічну здібність людини. Закцентуємо увагу на тому, що вчена виділила не тільки сприймаючу функцію слуху, але і відтворюючу. Оскільки мовленнєвий слух віднесено до категорії здібностей, то як і всі здібності, його можна розвивати, вдосконалювати. Добре розвинений слух дозволить, за переконанням вченої, засвоїти всі фонологічні засоби мовлення.

Такі лінгвісти, як І. Зимняя, Л. Чистович дотримувалися іншої думки щодо природи мовленнєвого сприймання. Вони вважали, що підґрунтям мовленнєвого сприймання є засвоєння артикуляційних ознак фонем. Звуковий склад мовлення визначається за артикуляційними ознаками у внутрішньому мовленні. Слухові образи звуків виконують другорядну роль.

О. Ісеніна стверджувала, що мовленнєвий слух складається з двох механізмів: розрізнення та впізнання. Перший з них є провідним у процесі розрізнення образів фонем, морфем, слів, а другий – у процесі впізнання цілого.

Ф. Сохін, проаналізувавши структуру мовленнєвого слуху, виділив такі його чинники: 1) слухову увагу (вміння на слух визначити те чи інше звучання та його напрямок); 2) фонематичний слух; 3) здатність сприймати темп і ритм мовлення.

О. Леонт'єв вважав, що для формування мовленнєвого слуху дитини необхідна наявність органів слуху і артикуляції. Але тільки об'єктивним існуванням мовленнєвих звуків можна пояснити, чому в дитини формується мовленнєвий слух.

Мовленнєвий слух у руслі психолінгвістичної концепції розглядається як складова система мовленнєвого сприймання, що перебуває у тісному взаємозв'язку із пізнавальними процесами пам'яті і мислення. Мовленнєвий слух забезпечує сприймання мовлення, а розпізнавання його здійснюється за допомогою фонематичного слуху.

За С. Івановою, основними компонентами мовленнєвого слуху є фізичний слух (дає можливість сприймати мовлення в різних діапазонах гучності), звуковисотний слух з відчуттям тону (дозволяє сприймати і відтворювати мелодіку й тон мовлення), відчуття ритму і темпу, фонематичний слух (дозволяє розрізняти і сприймати всі звуки мовлення, відповідно до фонематичної системи мови).

М. Львов визначав мовленнєвий слух як розрізнення в мовленнєвому потоці окремих звуків мови, що забезпечують розуміння слів, їх значень. Без елементарного мовленнєвого слуху спілкування неможливе. Він, за переконанням вченого, формується в дітей у процесі сприймання усного мовлення оточуючих та власного промовляння слів.

Зауважимо, що О. Максаков і М. Фомічова до компонентів мовленнєвого слуху відносили і звуковисотний слух, слухову увагу, фонематичний слух, сприйняття темпу і ритму мовлення. О. Максаков акцентував увагу на значенні мовленнєвого слуху в оволодінні дітьми голосовими можливостями: «Діти, які мають добре розвинутий слух, не тільки правильно вловлюють різноманітні зміни голосу, але і точно відтворюють всі тонкощі фонетичного оформлення мовлення» [3, с. 32]. Таким чином, аналіз поглядів на тлумачення поняття «Мовленнєвий слух» дозволяє стверджувати, що вищеназвані вчені акцентували увагу в основному на функції сприймання, т. т. перцептивній функції мовленнєвого слуху.

Потрібно відзначити, що існує й інший підхід до розуміння окресленого феномена. За словами Л. Волкової, фонематичний і фонетичний слух (вони разом складають мовленнєвий слух) здійснюють не тільки сприймання і оцінку норм чужого мовлення, але і контроль власного. Мовленнєвий слух є важливим стимулом норм вимови. «Слуховий контроль може вказати, який звук або слово вимовлені неправильно» [2, с. 91].

Д. Ельконін у своїх дослідженнях доводив, що фонематичний слух (здатність дитини розрізняти і відтворювати всі звуки мовлення) є основою для формування більш високої форми слуху – фонетичного сприймання. Під цим поняттям вчений розумів спеціальні дії із виділення звуків мовлення і визначення структури слова.

О. Лурія трактував поняття фонематичного слуху як здатність до узагальнення в окремі групи різноманітних звуків, з використанням суттєвих ознак та ігнорування випадкових. Вчений стверджував, що фонематичний слух формується у дитини в процесі її навчання розумінню усного мовлення. Він є первинною формою мовленнєвої діяльності. Окреслений феномен, за О. Лурією, є підґрунтям мовленнєвої системи. Мовленнєвий або систематизований слух складне утворення, стверджував вчений. О. Лурія доводив, що існує 2 рівні сприйняття звукового складу мовлення. Один з них можна охарактеризувати як рівень імітації звуків. Цей рівень не вимагає співвіднесення звуків із певними літерами. Другий, вищий рівень, вимагає такого співвіднесення (або віднесення до певних категорій звуків).

Інші вчені (Г. Воскресенська, В. Рождественська, О. Максаков, М. Фомічова та ін.) розглядали фонематичний слух як здатність чути і виділяти кожний звук серед інших звуків мовлення, тобто, вони ототожнювали окреслене поняття із феноменом «звуковий аналіз слів».

Т. Філічева, Т. Тумакова пояснювали феномен «фонематичний слух» як здібність дитини до практичних узагальнень понять про звуковий і морфологічний склад слів.

М. Жинкін, вивчаючи механізми мовлення дійшов висновку, що без фонематичного слуху неможлива генерація мовлення. Фонетичний слух здійснює операції розрізнення і пізнання фонем, що складають звукову оболонку слова. Він формується у малюка в першу чергу. Саме завдяки фонематичному слуху дитина може дати оцінку правильної чи помилкової

ВИМОВИ.

Н. Дурова доводила, що фонематичний слух, виступаючи перцептивною функцією, повинен включати тільки сприйняття звуків мовлення. Всі інші здібності: диференціювати звуки, узагальнювати їх у звукові групи, вміння роботи звуковий аналіз і синтез слів, є наслідком добре розвинутого фонематичного слуху і формуються у процесі навчання.

З'ясуємо зміст поняття «фонематичне сприймання».

За Л. Журовою, Д. Ельконіним, окреслений термін трактується як спеціальна дія із виділення звуків мовлення і визначення звукової структури слова як його одиниці. Фонетичне сприймання формується у дітей у процесі спеціального навчання і є досконалою формою мовленнєвого слуху.

На думку А. Бородич, фонетичне сприйняття є аналітичною діяльністю в галузі власного мовлення дитини (вміння аналізувати мовлення, поділяти його на складові елементи: речення, слова, а слова – на звуки). «Це дуже складне вміння, воно передбачає здібність вслуховуватися у мовлення, пам'ятати почуте слово, названий звук» [1, с. 146].

М. Генінг, Н. Герман фонетичне сприймання розуміли як здібність дитини сприймати на слух і точно диференціювати звуки мовлення, особливо акустично близькі. Вищеназвані науковці сприймання розглядають як здібність, а не уміння, отже, ототожнюють поняття фонетичного сприймання з фонетичним слухом.

У своєму дослідженні ми дотримуємось положення, що фонетичний слух визначається як складова частина мовленнєвого слуху, а фонетичне сприймання – більш висока його форма. Таким чином, саме окреслене трактування дозволить об'єктивно оцінювати рівень розвитку фонематичного слуху у дітей, звукова культура мовлення яких вимагає педагогічного коригування.

Список використаних джерел

1. Бородич А. М. Методика развития речи детей: Учеб. пос. для студентов пед. ин-тов. Москва, 2013. 254 с.
2. Логопедия / Под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. Москва, 2011. С. 91.
3. Максаков О. И., Фомичова М. Ф. Звуковая культура речи / Развитие речи детей дошкольного возраста: Пособие для воспитателя детского сада / Под ред. Ф. А. Сохина. Москва, 2012. С.48-79
4. Малярчук А. Я. Сімейний логопед. Київ, 2012. 112 с.
5. Хомская Е. Д. Нейропсихология. Москва, 2005. 288 с.